

viatges

Camins d'exili,

Colliure, Argelegers, Elna

Salomó Marquès — «Avi, tia petita, germans tots, a les vostres mans poso avui el tresor de la meva vida. La Remei i l'Albert no tindran, a partir d'ara, ningú més que vosaltres. Ja sé que és molt. Ja sé que allà on siguin també hi haurà el vostre escalf i la vostra acollença. Aquesta certitud m'ajuda a fer menys dolorosa la separació. »Estimeu-los. Vosaltres sou tots bons i teniu bon cor. Ells també ho són i el seu batega amb el vostre. Feu-ne de tots un, i la vida, avui massa amarga, ens serà aleshores un xic més planera. »L'Albert es troba en plena formació. Cuida'l avi! Que la meva absència no es faci notar gaire. Feu-me'n un home. »Us ho demano amb devoció de creient. Amb tota la passió d'una ànima feta trossos. »Vostre, ben vostre, Josep».

Amb aquesta lectura, que és una carta del mestre empordanès Josep Pei al seu pare quan se'n va cap a l'exili, comencem la sortida que una colla de gironins anem a fer per territoris d'exili gràcies a la iniciativa de l'Arxiu Històric de Girona. L'itinerari té tres etapes principals: visita a la tomba d'Antonio Machado a Cotlliure, visita al memorial dels morts al camp de concentració d'Argelers i al monòlit que recorda l'existència d'aquest camp, i finalment a la tarda, visita a la Maternitat d'Elna. És tot el que podem fer amb cert deteniment un grup de 60 persones que viatgem en autobús. Els camins d'exili comencen molt abans i és qüestió de recuperar la memòria. Per això, en passar prop de Figueres, recordem com va ser bombardejada quan estava plena de refugiats que anaven marxant cap a França. Era una ciutat oberta, plena de població civil. Però tant li feia!

Agullana: el mas Perxés

Abans d'arribar a la frontera política entre Espanya i França en veure, a l'esquerra, a peu de muntanya Agullana i a mitja alçada la Vajol, fem memòria dels fets que hi passaren els darrers dies de la República a Catalunya. Al mas Perxés d'Agullana s'hi aplegaren un bon nombre d'intel·lectuals i polítics catalans camí de França. Hi passaran les darreres nits abans de l'exili. El president del Parlament de Catalunya, Antoni Rovira i Virgili era un d'ells. Martí Rouret el salvà de Barcelona a darrera hora. Rovira, en les seves memòries, ho recorda així: «Can Perxés és un casal de construcció relativament moderna, capaç per allotjar de quaranta a cinquanta persones. I bé: ja n'hi han entrat unes dues-centes, i encara en van venint més. No és possible d'atendre-les totes. Manquen queviures, vaixe-

FOTOS DE L'AUTOR

lla, llits, matalassos, flassades... Una sola cosa abunda: l'aigua». Hi va coincidir amb el president Companys: «Arribats a can Perxés, ja quasi fosc [...] He vist aquests dies alguns amics desesperats [...] No soparem ni dormirem [...] A mig matí arriba la pitjor notícia: Barcelona ha caigut! [...] aquest vespre, m'he topat amb el President Companys [...] li dic: “Sortim demà”. “Esteu ben animat?”. “Tan animat com és possible” [...] Encara és fosc quan ens llevem [...] Salutacions de comiat, braços i mans i mocadors [...] La caravana es posa en marxa».

D'allà amb l'autobús que els havia portat van desfer el camí cap a la Jonquera per entrar a França pel Portús. Rovira i Virgili ho explica amb aquestes paraules: «Som en una pujada i anem a entrar al coll del Portús. En aquest trajecte l'espectacle és profundament llastimós... Un grup de gent negreja, davant nostre, al mig de la carretera, entre la doble filera de cases. El Portús! És la frontera!

»En acostar-nos-hi ens adonem del barratge que hi ha muntat; una cadena de mitja alçada, i al darrere uns escamots de gendarmes i un cordó de soldats amb fusell i baionetes al canó. Quan som més a prop comprovem que els soldats són negres, amb el fes vermell i el capot de color d'oli.

»Gràcies, una vegada més, als bons oficis de Bosch-Gimpera, fem el pas de la ratlla sense destorbs. Davant de nosaltres la cadena cau, el cordó de senegalesos s'obre pel mig com els dos batents d'una porta, i els nostres tres vehicles passen enllà i pugem el carrer costerut d'aquest vilatge rossellonès. “Ja som a França”. M'adono que la meua muller plora silenciosament... “Ací no hi arribaran els franquistes!”. I els pits s'eixamplen en un respir més llarg... “Potser no podrem tornar mai a Catalunya!”. I els pits s'estrenyen novament...».

Mas Perxés ha estat ben arreglat, fa goig actualment. Si tens la sort de poder-lo visitar t'impresiona per tal com és i pels fets que hi varen passar. És gran, molt gran, i l'aigua regalima per tots costats. Els horts hi són ben treballats i les arbredes l'embolcallen. Des de la galeria es veu una bona vista de l'Empordà, a l'esquena de les mun-

tanyes que el separen de França. A l'entrada del mas hi ha una alzina enorme que és catalogada; una placa ho explica. En canvi no hi ha cap referència de la presència del pas de part del govern català i dels intel·lectuals en moments tràgics de la nostra història. Una llàstima. Cal recuperar la memòria!

El president Companys des del mas Perxés no va marxar per la Jonquera: va sortir d'Agullana, s'enfilà en cotxe cap a la Vajol, sis quilòmetres d'una carretera plena de revolts i des d'allà, a peu, acompanyat del president del govern basc Aguirre entraren a França pel coll de Lli. A la Vajol hi ha força memorials populars (pintures, ceràmiques, fustes treballades...) de persones privades i de col·lectius que recorden que des d'allà, a peu, el president de Catalunya marxà cap a l'exili. Cap recordatori institucional del Govern català que faci esment de la sortida cap a l'exili del darrer president republicà de Catalunya. Gairebé tres dècades de democràcia i encara ens queden tantes coses per recuperar! El Partit Nacionalista Basc sí que hi ha aixecat un recordatori del pas del seu president.

La pista cap al coll de Lli és transitable i es pot fer a peu. Puja entre castanyers i alzines. A dalt del coll, en el prat un tancat marca la frontera entre els dos estats. Des d'allà un sender porta fins al veïnat de les Illes. A l'Hostal dels Trabucaires una placa en francès recorda els pas d'aquest polític i també el del president Azaña, que no va voler marxar juntament amb els altres dos presidents.

Nosaltres no podem fer aquest camí; l'autobús no passa per la pista. Actualment per anar de la Vajol a les Illes cal passar pel coll de Manrella, on hi ha el monument a Companys. Aquest camí es pot fer en cotxes petits per la carretera ben asfaltada per la banda catalana i força malmesa per l'altre costat. No és pas la primera vegada que mentre estem al coll de la Manrella recordant la sortida cap a França dels republicans veiem entrar furgonetes amb immigrants europeus. Fa anys els d'aquí sortien; ara els d'allà entren.

Anem avançant per la carretera nacional i davant nostre veiem el castell de Bellaguarda. A sota hi ha el Portús. A mesura que ens anem acostant a la frontera política franco-espanyola no costa gaire de fer anar la imaginació i veure les multituds que omplien la carretera de la Jonquera marxant cap a França, el país de la *liberté* i la *fraternité*. L'aviació franquista no en va tenir prou de bombardejar Figueres, sinó que a més es dedicà a metrallar les llargues files de refugiats que a peu i amb tot tipus de locomoció anaven marxant lentament cap a França. Quan entrem a França recordem la decepció de l'acolliment, millor dit del no-acolliment, que se'ls dispensà: quan hi van arribar la frontera estava tancada i només es va obrir a les dones i els infants; més tard, van poder passar els vells i finalment, la resta.

El 9 de febrer les tropes franquistes van arribar a la frontera, que es va tornar a tancar. També es van tancar els altres passos i colls fronterers de Portbou, coll d'Ares, coll de Banyuls, etc. i es van vigilar tots els possibles llocs per on podien marxar els republicans: Beget i Rocabruna, Tapis, portella de Mantet, etc. Tots aquests passos que llavors eren de sortida, més tard van ser d'entrada quan França va ser ocupada pels alemanys. Els que van poder sortir (o escapar) dels camps de concentració i entrar per aquests passos sovint van ser despulats de les poques pertinences que portaven a sobre pels moros que vigilaven la frontera, abans d'arribar a Figueres.

A mesura que ens acostem a França hem anat deixant a la dreta carreteres i camins que ens porten cap a la banda de mar i a les Alberes. Per allà també marxà molta gent, especialment per Portbou cap a Cervera de la Marenda. Tots aquests camins i carreteres quedaren plens de carros, cotxes, maletes, matalassos, etc. A mesura que els republicans s'anaven acostant a la frontera s'anaven desfent del que portaven. Alguns arribaren a Banyuls i Portvendres per mar des de Port de la Selva i altres viles costaneres.

Passem la frontera política sense cap problema, a diferència dels republicans del 1939 i dels immigrants que ara entren i són controlats per la poli-

cia. Anem cap al Voló. Aquí hi havia un primer camp de distribució. Els que volien tornar cap a l'Espanya franquista podien fer-ho, i els altres eren conduïts a peu cap a les platges d'Argelers. Les persones grans que ens ho han explicat tenen ben present a la memòria els «Allez! Allez!» dels gendarmes que els menaven cap als camps de concentració. Nosaltres, en cotxe, anem cap a Cotlliure.

Cotlliure: Machado

És un dissabte del mes de maig. Un dia esplèndid que convida a passejar per la població i, fins i tot, a parar el sol a la platja. Aquí fem la primera parada. Visitem la tomba de Machado i de la seva mare. El cementiri de Cotlliure, dins de la població, està sempre obert. La majoria de làpides porten noms catalans afrancesats. A la tomba del poeta castellà sempre hi ha flors fresques i altres records que hi deixen els visitants, en la seva majoria procedents de l'Estat espanyol. Uns moments de silenci, les fotografies de rigor i la lectura d'una poesia: «Desnuda está la tierra, / y el alma aúlla al horizonte pálido / como loba famélica. ¿Qué buscas, / poeta, en el ocaso? / ¡Amargo caminar, porque el camino / pesa en el corazón! ¡El viento helado, / y la noche que llega, y la amargura / de la distancia!... En el camino blanco / algunos yertos árboles negrean; / en los montes lejanos hay oro y sangre... / El sol murió... ¿Qué buscas poeta, en el ocaso?».

A pocs metres del cementiri hi ha la casa, ara tancada, on Machado va ser acollit a l'hivern del 1939 amb la seva mare. És al costat del torrent. Un parell de plaques recorden el pas del poeta. Sembla ser que aviat la casa es convertirà en museu per conservar la memòria de Machado i dels milers de refugiats que intentaven escapar de la dictadura que es començava a consolidar a Espanya amb el silenci vergonyant dels països democràtics europeus. Nosaltres també recordem que al castell d'aquesta població hi havia la presó on, des dels camps de concentració, es tancaven els refugiats que eren considerats més perillosos. Era

una presó de càstig, d'una duresa enorme; tant és així que fruit de les denúncies de mals tractes les autoritats franceses varen haver de rellevar el seu comandant.

Argelers: els camps

Continuem, seguint la costa cap a Argelers. Les esplèndides vinyes, ben treballades a la falda de la muntanya, ens fan el camí agradable. A la dreta el mar i al fons les platges. Immensitat de sorra. Allà hi havia els camps de concentració (que després en digueren camps d'acollida): Argelers, Sant Cebrià i Barcarès. A Banyuls i Portvendres hi havia vaixells hospital. A l'interior hi havia el de Ribesaltes i d'altres més endins. Abans d'arribar a la platja ens aturem a l'anomenat «cemen-tiri dels espanyols», un petit espai tancat amb un monòlit on hi ha gravats alguns noms de morts en els camps. La llista ens deixa veure que allà no només hi varen morir espanyols sinó persones de moltes altres nacionalitats. És un recordatori, només. Els milers de morts estan escampats en molts d'altres indrets i en fosses comunes.

La vegetació del costat del cemen-tiri ens deixa intuir com eren aquells salins, aquell espai erm el 1939. Ara el terreny que hi ha fins a la platja està totalment urbanitzat: poca diferència hi ha entre aquesta platja i Platja d'Aro o d'altres zones turístiques de casa nostra. En un dels pocs espais nets entre blocs d'hotels i apartaments, al costat de la sorra, hi ha el monòlit dedicat als milers de republicans espanyols que varen donar la vida per la llibertat. Un bloc de pedra no treballada amb una placa i, al costat, un pòster amb unes fotografies i una breu explicació.

Abans d'acostar-nos fins a tocar l'aigua, on ja hi ha alguns francesos parant el sol, llegim un parell de textos escrits per mestres tancats al camp d'Argelers. El seu testimoni ens permet de reviure el drama. El gironí Josep Bargés tenia —escrit en francès!— entre la seva documentació a la ciutat de Còrdova, a l'exili de Mèxic un document que portava el significatiu

encapçalament «Aucun cadeau nous avons reçu de la France». Escriu: «A poc a poc la vida es normalitza en el camp d'Argelers. Els soldats que volen tornar a l'Espanya nacional aconsegueixen tot tipus de facilitats, en canvi els altres fan la seva vida sense cap sostre, dormint a la sorra humida, fustigats pel vent i en el glacial fred de l'hivern. Els mutilats i ferits no són una excepció. No hi ha productes farmacèutics ni alcohol ni cotó i la majoria no tenen sabó. Lentament es van aixecant els barracons de fusta mentre que els grups dels soldats tanquen el camp amb una doble filera de filferro. El so metàl·lic dels martells se sent cada dia. Ben aviat el valent i coratjós exèrcit de la república que va defensar fins al final la democràcia mundial serà tancat d'una manera semblant a com ho fan amb els animals. No hi falten controladors: spahís a cavall, amb sabre, senegalesos, soldats amb fusells amb la baioneta calada, guàrdia mòbils... El dret d'asil no existeix. [...] La correspondència es rep oberta i, sovint, buida si hi havia diners o segells. Els refugiats estan obligats a llegir la premsa de dretes Le Matin, Paris Soir i Le Petit Parisien. La venda de La Dépêche està prohibida o molt controlada. Alguns números de L'Humanité o Le Populaire han entrat d'amagat. Després de tres mesos d'haver entrat en els camps ningú ha demanat als refugiats detalls per a la seva identificació. El menjar és del tot insuficient: un tros de pa dur a compartir entre tres, unes poques lleties, un petit tros de carn gelada.»

A poca distància d'aquest camp, en el de sant Cebrià, un mestre de Lleida escrivia a la seva dona refugiada a Lorda i li deia: «La vida que portem ací si no fos per les activitats que nosaltres mateixos hem creat seria del més salvatge. Figura't una sèrie de camps que agafen un quilòmetre de llarg i tot plens de xavoles i barraques de les més variades formes i col·locació. Aquestes arriben fins a pocs metres de la platja, lloc on hom efectua les necessitats fisiològiques. El temps és infamant. Avui plou però

això no priva de que el vent segueixi igual que els dies passats. Sembla que la neu del Canigó estigui a l'abast de la mà i la sorra no ho sembla perquè està del tot al nostra abast. Pacència. Dormim a terra. Tenim un tolde, després dues mantes (tot això fa de matalàs) per arropar-nos una bona manta de llana i dos abrics. No tenim fred. A més, dormim vestits. D'ençà que ens separarem no m'he despullat (s'entén per dormir). Em mudo la roba interior cada setmana i sé tant de rentar que difícilment em guanyes a deixar la roba neta. No m'importaria guanyar-me la vida fent de rentadora si això accelerés la nostra unió i amb ella la nostra felicitat».

Corpresos ens acostem fins a tocar el mar. I mentalment veiem aquells que no podien resistir i s'endinsaven mar endins per no haver de patir més, o aquells que havien fet un forat a la sorra per passar la freda nit i l'endemà ja no s'aixecaven o... Pel costat sud la immensitat de les platges, plenes de republicans, només es trencava per la silueta del castell de Cotlliure i per les Alberes, tan a prop i tan lluny! El puig Neulós el tenim a tocar i darrere hi ha l'Empordà, casa nostra. Mirar aquestes muntanyes que alguns dels republicans havien trepitjat fent excursions i que els separaven dels seus devia produir enyorament i dolor, molt de dolor. Els camps s'ompliren a vessar d'hommes, dones i també mainada. Milers i

milers; només uns pocs afortunats varen entrar a França sense passar per aquesta experiència vergonyosa. El mes d'abril del 1939, quan ja havia passat l'allau de la retirada encara hi havia 70.000 refugiats a Barcarès, 30.000 a Sant Cebrià i 43.000 a Argelers.

És hora de dinar. I com que a la tarda hem d'anar a Elna ja ens hi acostem a l'horari francès per dinar tot el grup en el Restaurant du Marché. No som sols. Alguns dels «francesos» que hi dinen, en sentir-nos, ens parlen català i fins i tot algun fa un abrandat discurs a favor del català al Rosselló.

Elna: la Maternité

Després de dinar ens trobem amb l'Assumpta Montellà i plegats anem fins a la Maternitat d'Elna. L'Assumpta és la persona que acabava de publicar el llibre *La Maternitat d'Elna. Bressol dels exiliats*. Tenim una bona amfitriona per explicar-nos aquesta experiència de vida enmig dels camps de sofriment i de mort. Alguns, pocs, hem tingut la sort d'escoltar-la el dia abans a la Llibreria 22, on ha presentat el llibre. Amb una senzillesa que enamora i amb tot detall ens explica tot el procés d'investigació que la va portar a descobrir aquest centre on, gràcies a la iniciativa d'Elisabeth Eidenbenz, hi varen néixer 597 infants des del

desembre del 1939 fins el febrer de 1944 quan els nazis tanquen la maternitat.

A la Maternitat, un edifici ben curiós als afores d'Elna, ens esperen l'alcalde de la població, fill d'exiliats republicans que ens acompanya parlant en el català de les terres tarragonines d'on eren els seus pares. També ens acompanya un regidor que parla català rossellonès. El guarda de la casa, treballador de l'Ajuntament, ja només parla francès. I està preocupat perquè pràcticament la totalitat de les visites a la Maternitat són de grups catalans. Els francesos prefereixen no parlar gaire d'aquells temps.

Escoltem el que ens expliquen l'Assumpta i l'alcalde. Ens passem per l'edifici, sense gaires paraules, més aviat amb un silenci ple d'admiració per la descoberta de l'Assumpta i emocionats perquè ella ens ha transmès la misèria de l'entorn i la vida que anava naixent en aquest indret; pensem en «el nen enterrat a la sorra d'Argelers» que va ser la motivació de la recerca de l'Assumpta i en totes les persones enterrades en aquest i en altres camps. I ens vénen al cap els camps alemanys i els dels Balcans i els de Rwanda i els de...

Comença a vesprejar quan pugem a l'autobús de retorn a casa: d'Elna al Voló per entrar a l'Empordà. Refem el camí del matí però ara ja el veiem amb uns altres ulls.

Salomó Marquès